

Købmand og fabrikant Matthias Asmussen i Tønder (1751–1803)

Et bidrag til Tønder-egnens økonomiske og sociale historie ca. 1780–1800.

Af *Lars N. Henningsen*

I historien om Matthias Asmussen, købmanden, fabrikanten og meget mere, belyser arkivar Lars N. Henningsen de vanskelige kår for de første svage spirer til det industrialiserede samfund, som vi kender i dag. Afhandlingen viser, at det ikke skortede på initiativ og foretagsomhed hos denne Tønder-købmand, men at problemerne mere gik på to andre væsentlige forudsætninger for industrialisering: teknikken og kapitalen. I gennemgangen af Matthias Asmussens mange foretagender belyses endvidere det sønderjyske erhvervslivs stilling i forhold til omverdenen i de sidste årtier af 1700-tallet, ligesom tidens indstilling til og opfattelse af almenvellet træder klart frem.

Indledning

Den 26. sept. 1803 kom et midaldrende ægtepar til Møgeltønder. De indlogerede sig hos velhavende bekendte i Slotsgade, og den lille bys befolkning lagde sikkert mærke til dem. Det var tidligere købmand, fabrikant, østersforpagter, inspektør og godsejer Matthias Asmussen og hans tredje kone Charlotte Dorothea Wilhelmine Christina Amøena von Barnekow. Manden stammede fra en god borgerslægt i Tønder,¹ konen var adelig, født i Rendsborg 1769 som datter af senere dansk oberstløjtnant Wilhelm Zacharias baron v. Barnekow til Dollahn og Sophia Juliana Christina Henriette Charlotte Amoena v. John.²

Men ægteparret havde tydeligvis kendt bedre dage. De ejede næsten kun det tøj de gik og stod i. Mandens garderobe bestod af en rejsekjole, en sort og en brun kjole og en overkjole, to par sorte og to par grønne bukser, en nattøje, to veste, to par støvler og strømper, en gammel hat og tre tørklæder. Hverken ur, sølvtøj eller penge ejede han, og både han og hans velbyrdige kone var derfor helt henvist til venners hjælp.³

Den 9. okt. døde Matthias Asmussen, og enken måtte sende sin værge Jacob Petersen til Tønder for at samle frivillige gaver hos mandens venner til at dække begravelsesregningen. Et liv fyldt af store, vidtspændende planer fandt her sin afslutning. Den afdødes mange ideer og projekter var imidlertid

strandet alle som en, og den tidligere fabrikant endte fattig som en kirkerotte. Med sin utrættelige virketrang og optimisme var Asmussen ikke desto mindre typisk for det sene 1700-tals »patrioter«. Hans skæbne viser, hvor svært de første svage spirer til et »industrialiseret« samfund havde ved at slå rod, og hvordan det sønderjyske erhvervslivs stilling i forhold til omverdenen var ca. 1780-1800.

Desværre er kildematerialet til en skildring af Asmussens virke, med særlig vægt på hans arbejde for at fremme »industrien« på Tønderegnet, yderst sparsomt – meget væsentligt materiale er gået tabt,⁴ men lad os alligevel prøve at fremtrylle et billede af denne mand og hans gerning.

Matthias Asmussens forskellige foretagender

Tønder bys hue- og strømpefabrik

Matthias Asmussen var født i 1751 og blev uddannet som købmand i manufaktur og »galanterivarer.«⁵ Den 18. sept. 1778 giftede han sig med Christina Tychsen, datter af deputeret borger og hvedebrødsbager Paul Tychsen, og i 1779 fik han koncession til at drive forretning med alenvarer af silke, uld og linned. Det unge par flyttede ind i ejendommen Storegade 9 (nu Missionshotellet), og en anelig købmandshandel med kontor, kamre til svende og lærlinge, lagre med skabe og hylder langs væggene voksede frem.⁶

Asmussen udvidede stadig aktiviteten, og berejste årligt messerne i Braunschweig, Leipzig og Frankfurt for at sælge de kostbare Tønderkniplinger og indkøbe varer til forretningen i Tønder. Hos firmaer i det sydlige udland, ikke mindst i Hamborg, indkøbte han varer, bl.a. tekstiler, og på hjemmemarkedet, både i selve Tønder og på rejser i Danmark-Norge, sørgede »handelsbetjente« for afsætningen. F.eks. begyndte den senere så ansete købmand og kniplingshandler Johann Hanquist som »prokurist« hos Asmussen.⁷

På indkøbs- og salgsrejserne satte Asmussen sig også ind i »fabriksdrift« i det store udland. Han vidste, at mange fattigfolk i fødebyen manglede arbejde. Ganske vist var der allerede i byen en blondefabrik og i Østergade (i nr. 40) et aktieselskab af kniplingsfabrikanter, som fremstillede tråd til kniplinger. Interessentskabet omkring denne kniplingstrådfabrik bestod ialt 30 aktier á 600 rdr. hver. Mange var beskæftiget ved at kniple, men ikke alle egnede sig til dette arbejde, og de ledige var ofte nødsaget til at tigge. Disse arbejdsløse ville han hjælpe. Efter mønster fra Tyskland skulle de rundt om i de små hjem sættes i gang med at spinde den indenlandske uld, som derefter skulle videreforarbejdes til stof. Målet var at beskæftige arbejdsløse

fattigfolk, udnytte et hjemligt råstof, begrænse importen og derved holde pengene i landet.⁸

En sådan fabrik var noget nyt i Tønder. Den krævede viden og maskiner, som kun kunne fås i det store udland. Matthias Asmussen havde imidlertid de rigtige kontakter. I Bremen kendte han en strømpevæver, Heinrich Benten, som i forvejen fremstillede strømper og huer til købmændene Tychsen og enkefru Richtsen i Tønder. I 1782 foreslog han Benten at komme til Tønder for at starte en produktion af uldhuer og -strømper på grundlag af garn spundet af fattige arbejdsløse. Fabrikken skulle ikke være et almindeligt profitforetagende. Tanken var at skaffe arbejdsløse beskæftigelse, hindre tiggeriet og i øvrigt gavne »det almene bedste.«⁹

Det lykkedes Asmussen at vinde magistraten for sagen. Den stillede penge og lokaler, nemlig ejendommen Østergade 56, til rådighed for projektet, men overlod i øvrigt den sagkyndige initiativtager at sørge for de praktiske arrangementer.

Snart fik han Benten overtalt til at bryde teltpælene op, og i oktober 1783 modtog Asmussen meddelelse om, at et skib nu ville afsejle fra Bremen med vævestole og andre redskaber samt tre svende og en pige til at betjene det fremmedartede maskineri. Benten og hans kone foretrak selv at følge ruten over land.¹⁰

Vel ankommet til Tønder gik Benten og hans folk straks i gang med at etablere fabrikken, bistået af Asmussen, og den 29. marts 1784 gav kongen endelig den formelle godkendelse til grundlæggelsen af hue-, strømpe- og linnedsfabrikken med tilhørende farveri. Som særlige begunstigelser opnåede virksomheden told- og licentfri indførsel af de nødvendige vævestole, redskaber og farvevarer, told- og licentfrit salg af produkterne og andre fordele.¹¹ Finansieret af magistraten sørgede Asmussen for fabrikkens indretning, og mod fritagelse for alle borgerlige embeder påtog han sig ledelsen i de næste ti år.¹²

Fabrikken i Østergade 56 kom hurtigt i god gænge. Allerede i 1784 kunne direktionen meddele, at det første års produktion ville overstige 1000 rdl.'s værdi, og at Tønder-købmændene gerne købte varerne, da de i kvalitet og farveskønhed allerede overgik tilsvarende varer fra Bremen og Tyskland i øvrigt.¹³ I 1785 var der syv vævestole i gang, ialt 50 personer fandt beskæftigelse, og salget udgjorde 2003 rdl. 37 sk., i 1788 holdt 39 personer ti stole i gang, og produktionen vurderedes til 3199 rdl. 38 sk.¹⁴

Privat uldmanufaktur i Tønder

Asmussen kunne notere en succes, og det gav ham blod på tanden. Tilsynet med byens hue- og strømpefabrik og ledelsen af den private købmands-

handel, især med kniplinger, var ham ikke nok. Allerede i 1784 indledte han et samarbejde med nogle af de store kniplingskræmmere på Tønder-egnen, i første række Boy Thamsen i Møgeltønder, om etablering af endnu en virksomhed, et uldspinderi og manufaktur på aktiebasis.¹⁵ Hue- og strømpefabrikken gav efter Asmussens opfattelse kun beskæftigelse til et fåtal af de arbejdsløse i Tønder by, og knipleriet kunne langt fra forsørge alle trængende i de omliggende herreder. Især i Bøking og Viding marskherreder, i Lundtoft og dele af Kær herred og i egnene op mod og i Ribe by var der mange arbejdsløse, som hverken kniplede eller arbejdede for fabrikker andetsteds. Nødtvunget gik mange indbyggere ledige her, fordi de manglede materialer og arbejdsredskaber. De levede i den mest kummerfulde trang, og disse folk ville Asmussen og konsorter hjælpe til arbejde og brød. Spindehjul skulle fordeles blandt de arbejdsløse på land og i by, og det færdige garn skulle i et fabrikkhus i Tønder viderebehandles til klæde.

Det var planen at begynde i det små. Interessentskabet skulle i starten bestå af ti aktier, hver på 500 rdl., og midt på året 1784 hentede Asmussen en spindemester og uldsorterer, Jacob Heyler fra Wiesbaden, til Tønder. Med en tøjmaker fra Frankfurt am Main trådte han også i forbindelse, og i januar 1785 købte han endvidere ejendommen Østergade 29. Huset blev straks nedrevet, og en helt ny fabriksbygning opførtes.¹⁶

I løbet af 1785 tog virksomheden sin begyndelse. I Tønder by hentede knap 50 kvinder uld til spinding hos Asmussen, og andre fik arbejde med at kæmme og sortere uld. I Ribe lod fabrikinteressenterne uddele uld og spinderokke til det Riberske infanteriregiment. På landet blev der også gjort forsøg. I Risum, hvor de mange jordløse husfolk var arbejdsløse især om vinteren, prøvede man at sætte nogle i gang med at spinde, og i Slotsgade i Møgeltønder anlagde Asmussen sammen med Boy Thamsen et spinderi og væveri, formentlig centreret i huset Slotsgade nr. 25. Sammenfattende indberettede Asmussen ved årets slutning til magistraten, at ialt 226 personer, nemlig 130 fattige indbyggere og børn i Tønder, 80 personer på landet og 16 i Ribe, havde arbejdet for den nye »uld-, halvsilke- og bomuldstøjfabrik.«¹⁷

Af disse tal må man imidlertid ikke slutte, at spinderiet lod sig etablere uden vanskeligheder. Interessenterne havde brug for en officiel anerkendelse og begunstigelser af forskellig art, men mange søgte at spænde ben for

Kniplingshandler Boy Thamsens gravsten i Møgeltønder kirke. Stenen bærer følgende indskrift: Grav-Sted/Kniplingshandlers Boy Thamsens/fød 1748 d. 14. sept. døde d 3 novemb 1816/forenet i ægteskab 1780 d. 17. novb/med Karen Thamsens fød Klint/1760 d. 14 juli døde 1781 d. 8. juli/Herunder hviler det/iordiske af/Chrestina Thamsen/fød Detlefsen/den 16. sept. 1751 død den 20. aug./1813. (Fot. Nationalmuseet).

planerne. I 1784 bad Asmussen om en årlig belønning på 50 rdl. til spindemesteren, en præmie på 4% af al eksport til København, Vestindien og udlandet, toldfri ind- og udførsel af råvarer og færdige produkter, tildeling af spinderokke til fordeling blandt fattige, en præmie for hvert udlært barn, frihed for skat og militærtjeneste for lærlinge og arbejdere samt almindelig skattefrihed for fabrikken.¹⁸ Hertil svarede kommercekollegiet typisk nok, at han kun kunne vente støtte, hvis virksomheden slog ind på forarbejdning af indenlandsk uld.

Det alvorligste angreb kom imidlertid fra magistraten i Tønder. Denne eksklusive forsamling af købmænd og kniplingshandlere propagerede til enhver tid for kniplingsindustriens sag, »den eneste kilde til byens næring og erhverv«. Frygten for et afbræk i den lukrative produktion, som i 1790 sagdes at beskæftige over 16.000 piger i Nordslesvig, og som skabte så stor rigdom for nogle af de førende familier i Tønder (f.eks. Popsen, Richtsen, Tychsen m.fl.),¹⁹ lå bag magistratens energiske protester mod Asmussens ansøgning. Den anførte, at planen ikke kunne gennemføres i sit fulde omfang, at mange tilsvarende manufakturer og fabrikker var gået til grunde trods alle omkostninger, og at anlægget aldrig ville kunne gavne i Tønder by, hvor der i forvejen var virksomheder nok. Alle fattige kunne finde beskæftigelse med knipling, i kniplingstrådfabrikken eller i hue- og strømpefabrikken. I marsk- og gesterrederne ville Asmussen sikkert lokke mange kvinder fra kniplebrædt til spinderok og derved skade kniplingsproduktionen. Det ønskede magistraten for enhver pris at forhindre. Skulle regeringen alligevel give Asmussen tilladelsen, burde han derfor pålægges at afgive regelmæssige indberetninger om de beskæftigede. Så kunne man nemlig kontrollere, at kniplersker ikke blev lokket over til den nye virksomhed.²⁰ Ansøgningen om skattefrihed fandt magistraten også helt ubegrundet, og den tog det svære skyts frem: Fabrikken var anlagt blot med tanke på vinding og fordel, den megen tale om en stor fordel for »publikum« var et blændværk, og i betragtning af den skadelige indvirkning på kniplingsindustrien ville man have været ham meget forbundet, hvis han havde forskånet byen for sin fabrik. Nu blev kniplersker lokket over til spinderiet, og fremmede fattigfolk blev under betegnelsen »fabrikører« narret til byen, hvor de med tiden ville falde det offentlige til byrde.²¹

Magistratens frygt for at spinderiet kunne skade kniplingsindustrien lod ikke statholderen og tyske cancelli upåvirket, og Asmussen måtte forsvare sig i et langt indlæg. Atter forsikrede han, at det ikke kom på tale at lokke kniplerskerne bort fra knipleskrinet, og at der både i by og på land var mange arbejdsløse fattige, som blot ventede på at få beskæftigelse. Han fremlagde attest fra Heinrich Benten i hue- og strømpefabrikken, fra fabrikør Joh.

Heinrich Stahmer i kniplingstrådfabrikken, fra grev Schack på Schackenborg og fra oberst v. Lützow i Ribe, at han ikke tog arbejdere fra andre, men at hans forehavende tværtimod gav en gavnlig beskæftigelse til de mange, som af mangel på arbejde led nød og ofte måtte tigge. Også en række fattige i Tønder by bevidnede, at de havde fået arbejde hos Asmussen, »hvored der så meget mere er gjort os en sand tjeneste, da vi for denne vinter og i en så dyr tid var uden håb om at opnå nogen fortjeneste og at værge os for fattigdom.« Nis Jenssen Taggesen erkendte, at Asmussens fabrik havde oplært og nu beskæftigede ham selv med at kæmme uld og konen og datteren med at sortere uld. Boy Hahs udtalte: »Min søn, der på ingen måde kunne tjene noget, har næsten sit brød ved at dublere« (sno to garn sammen til én tråd), og Hans Petersen tilføjede: »Min søn, som ellers ikke havde lejlighed til at fortjene noget ved nogen slags arbejde, og som, da han er et ærekært barn, ikke ville tigge, har hidtil sammen med sin søster spundet for fabrikken og doublerer nu, hvored han tjener sit brød.« Fra Schackenborg hed det: »Her på grevskabet Schackenborg er ingen anden fabrik end kniplingsarbejdet, og findes mange daglønnere, inderster og gamle folk, som ved bemeldte kniplingsarbejde ikke kan forrette eller fortjene noget, og altså, især om vinteren, mangler arbejde, for at tjene deres underholdning.« Meget nyttigt var derfor Asmussens og Boy Thamsens uldspinderi, »hvored ikke alene mange gamle og fattige udi disse dyre tider fortjener deres ophold, men endogså en del unge drenge lærer tøjvæveriet.«²²

De mange positive ord var tydeligvis inspireret af Asmussen, og selv fremhævede han atter og atter sin »velmente hensigt« til sand gavn for de lidende fattige. For at ingen kunne være i tvivl lod han endog en indskrifttavle opsætte på fabriks huset i Tønder, som forkyndte, at hans hensigt var at hjælpe de trængende til at tjene til føden ved eget arbejde. Det gjorde sin virkning på regeringen. Men den var stadig bange for at skade kniplingsproduktionen. Resultatet blev et privilegium af 21. febr. 1787 for Matthias Asmussen »til anlæg og begunstigelse af et uld- og linnedsmannufaktur.«²³

Her opnåede han told- og licentfri indførsel af redskaber og råvarer og begunstigelser til fremme af salget i hele monarkiet. Skattefrihed, som magistraten så stærkt havde afvist, fik han i hele tyve år. Til gengæld fik han pålæg om kun at beskæftige mænd eller kvinder, som ikke duede til at fremstille kniplinger. På dette punkt havde magistratens argumenter gjort deres virkning.

Der var nu skabt en fordelagtig basis for uld- og linnedmanufaktur med hovedsæde i det store hus i Østergade og filial i Møgeltønder. Driftskapitalen stammede fra Asmussen selv og nogle velhavende kniplingskøbmænd i

Tønders omegn: rådmand Lorens Kamp i Højer,²⁴ kniplingskræmmer Boy Boysen i Tønder,²⁵ kniplingshandler Boy Thamsen²⁶ og tidl. inspektør på Schackenborg Fridrich Andersen²⁷ i Møgeltønder. Sidstnævnte havde således en tid to aktier á 500 rdl.²⁸

I de følgende år fandt en del fattige, især på landet, arbejde med at spinde for fabrikken, og i manufakturen i Tønder ledede fabrikmester Dabelow²⁹ garnforarbejdningen på de 14 vævestole. Asmussen var stolt, og virksomheden blev i detaljer vist frem for alle interesserede. I sommeren 1787 kom »commerce assessor« Matthias Lunding, som i forståelse med kommercekollegiet, tidens handels- og industriministerium, var på rejse for at sætte sig ind i næringslivets tilstand, til Tønder, og i sin dagbog giver han et levende billede af Asmussens virksomheder.^{29a} I Tønder var der fem væve til fremstilling af buksetøj, kalemanke (ulddamask), halvsilke- og uldtøj, og i Møgeltønder producerede seks vævestole uldplyds til frakketøj. Henved 300 mennesker i og omkring Tønder og Møgeltønder spandt den hjemlige uld til garn og sørgede derved for råvarer til vævene. En del af uldvarerne blev solgt til Hamborg, og Lunding, som havde en ganske god erfaring, fandt kvaliteten god.

Arbejdet fortsatte de følgende år, og i 1789 skabte 81 arbejdere i byen og 36 på landet en afsætning på 7490 rdl. I 1795 medførte ialt 190 personers arbejde et salg på 8945 rdl., alt ifølge Asmussens egne oplysninger.³⁰

Kniplingsvæveri i Møgeltønder

Som nævnt foregik uldspinderiet fra første færd også i Møgeltønder, og blev her suppleret af en fabrik for vævede kniplinger. Asmussen og købmand Boy Thamsen i Møgeltønder stod i fællesskab bag dette foretagende, som var i fuld virksomhed allerede i 1787. Den erfarne Matthias Lunding var ret imponeret, da han den 4. aug. besøgte Thamsen og beså anlægget. På seks kniplingsvæve fremstilledes grove, vævede kniplinger under ledelse af en fabrikmester fra Elberfeldt, et teknisk geni, som havde opfundet en række nye spindemaskiner, som man næppe i København havde magen til. »Sådan en mand som denne mester ved kniplingsvæven fortjente sikkert bedre en guldmedalje end mange andre,« mente Lunding. Om Asmussen tilføjede han: »Hvorledes hr. Asmussens egen patriotisme kunne belønnes blev vanskelig at bestemme.«^{29a}

Kongelig understøttelse var netop hvad Asmussen og Thamsen var ude efter, og kort tid efter modtagelse af privilegiet for linned- og uldmanufakturturet i Tønder i febr. 1787 søgte de om støtte til anlæggelse af en fabrik til fremstilling af vævede kniplinger, bånd og tråd med tilknyttet garnblegeri.

Maleri af kniplingshandler Boy Boysen i Tønder, født 1742, død 1816, en af Asmussens kompagnoner. (Fot. i Historiske Samlinger).

De bad om toldfri indførsel af silketråd og garn, uhindret salg af varerne i Danmark, skattefrihed og et forskud på 5000 rdl.³¹

Også denne gang fik magistraten i Tønder ansøgningen forelagt til udtalelse, og nu var tonen mere positiv. Man erkendte, at Asmussens og hans medinteressenters virksomheder, »hvorved arbejds- og næringsløse personer af begge køn finder beskæftigelse og fortjeneste har en udbredt nytte. I betragtning af den usikre succes for disse anlæg har ansøgerne i begyndelsen ikke kunnet regne så meget med egen fordel som med den sikre nytte, som

Næsten alt originalt regnskabsmateriale fra Matthias Asmussens virksomheder synes tabt. Kun omstående status over uld- og lærredsmanufaktur pr. 2. jan. 1792 synes bevaret. Fabrikens aktiver (debitores – til venstre) bestod af fabrikshusene i Østergade i Tønder og Slotsgade i Møgeltønder, inventar (14 vævestole), varelager og udestående fordringer. Salget skete på kommission i København og via handelsbetjenten Jacob Petersen. Fabrikens finansiering (creditores – til højre) skete på aktiebasis. Aktieselskabet bestod af 20 aktier à 1500 mark. M. Asmussen rådede over 50% eller 15.000 mark af aktierne, mens resten var fordelt på Boy Thamsen, Lorenz Kamp, inspektør Andersen og Søren Christiansen. Det normale udbytte var sat til 4½%–5½%, men alle aktionærerne lod udbyttet stå i fabrikken, et udtryk for svigtende rentabilitet. (LA Sch Abt. 66 nr. 3059).

Bilanzbuch des Königsprinzen Maximilian

Ann. 1842

Debitores.

78. 2. 1842

<i>An Mobilien, ein Fabrique, f. in ...</i>	<i>12 f. - 8386. 7</i>
<i>An ... de in f. in ...</i>	<i>11 f. - 1000. -</i>
<i>An Mobilien, ab. 10 ...</i>	<i>12 f. 6920. 3</i>
<i>An ...</i>	<i>45634. -</i>
<i>An ...</i>	<i>1 f. 6850. -</i>
<i>An ...</i>	<i>1 f. 9057. 2</i>
<i>An ...</i>	<i>63 f. 21544. 2</i>
<i>An ...</i>	<i>1 f. 3810. 3</i>
<i>An ...</i>	<i>68 f. 745. 10</i>
<i>An ...</i>	<i>11 f. 2738. 7</i>
<i>An ...</i>	<i>65 f. 1324. 15</i>

[Large decorative flourish]

78. 2. 1842 40407. 15

Kath...

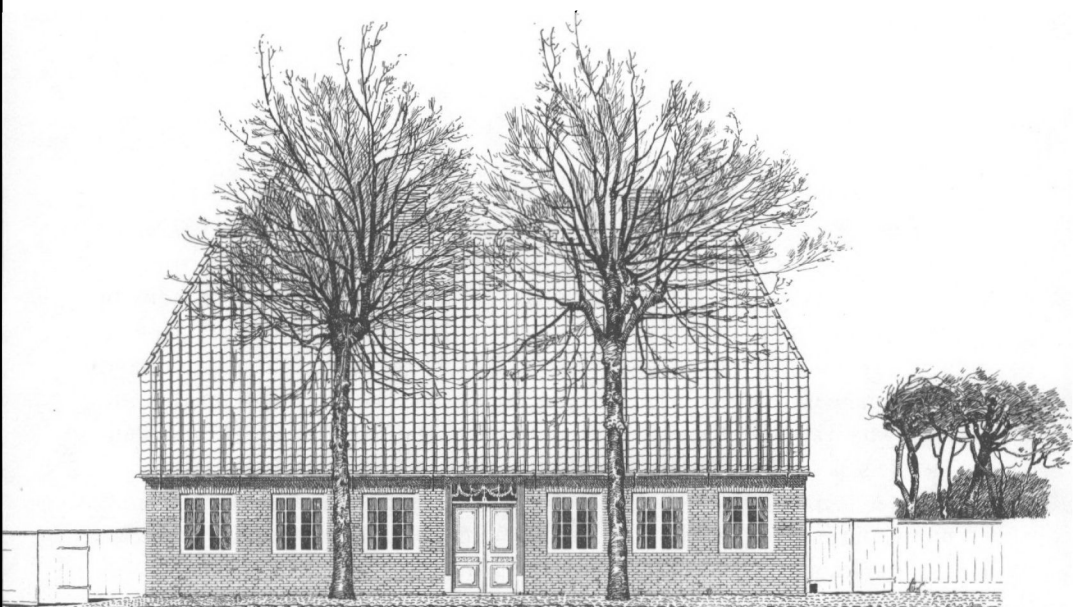
derved ville stiftes for helheden.« Derfor burde anlægget understøttes. Den nye holdning kan skyldes, at magistraten jo nu havde erfaret, hvordan regeringen så på slige beskæftigelsesforanstaltninger, og samtidig mente den, at blegeriet ville kunne gavne kniplingstrådfabrikken i Tønder. Man anbefalede altså statsstøtte til foretagendet – men frarådede skattefrihed, som jo ville ramme byens øvrige borgere og favorisere Asmussen på kniplingsfabrikanternes bekostning.³²

I Møgeltønder gik Asmussen og Boysen samtidig i gang med at indrette lokaler til den nye fabrik. I 1788 købte de af greven et større stykke jord syd for det hus, hvor produktionen hidtil var foregået (nuværende Slotsgade nr. 25) med forpligtelse til at anlægge en ny fabriksbygning. Ud fra ønsket om at øge beskæftigelsen på godset skete salget på gunstige vilkår. Dog måtte fabrikanterne love ikke at skade kniplingsindustrien. En central passus i kontrakten lød da også: »Som overladelsen for 3 rdl. å demat alene hensigter til at grevskabets fattige beboere kan fortjene noget, så bemærkes, at ved fabrikanlæg ikke forstås de nu af kniplingspigerne forfærdigede kniplede kniplinger.«³³

I 1791 var den ny bygning til kniplingsfabrikken bygget.³⁴ Komplekset bestod af det endnu eksisterende hus ud mod Slotsgade på syv fag med to fag stald, hvortil kom den egentlige fabrik og værksted på elleve fag.³⁵ Her blev med tiden installeret otte mekaniske maskiner til fremstilling af vævede kniplinger, to bomuldsspindemaskiner og en langrette stol. Produktionen bestod af almindelige hvide kniplinger og sorte silkekniplinger, alle i forskellige bredder.³⁶

Fabrikations- og salgsarbejde

Trods Asmussens og konsorters energi blev ansøgningen om støtte på 5000 rdl. afslået,³⁷ men virksomhederne fortsatte alligevel. I Møgeltønder kørte kniplingsvævene, og rundt om på landet, ja helt til Løgumkloster, spandt fattigfolk i deres ledige stunder for manufakturet i Tønder. Her sørgede Dabelow for uldens kæmning og vævning. Begge virksomheder var aktieforetagender, og hovedaktionærerne var rige og mægtige folk; f.eks. gav kniplingshandler Boy Thamsen i sin storhedstid, inden de saksiske og franske kniplinger oversvømmede landet, arbejde til 800–1000 kniplersker. Endnu i 1814 var der ca. 550 kvinder i hans brød.³⁸ Thamsens virksomhed byggede på en betydelig egenkapital, og hans ejendom blev vurderet til mere end 30.000 rdl. Han betragtedes som et »godt papir«, der ikke indlod sig på spekulationsforretninger, og havde altså et klart fortrin frem for Asmussen: han var takket være en anselig formue ikke så sårbar over for svigtende indtjening

Slotsgade 25 i Møgeltønder, ombygget 1790 af Boy Thamsen og M. Asmussen til fabrik for vævede kniplinger. Den ualmindelig smukke Louis Seize dør er udført af en stedlig snedker efter tysk forbillede. (Efter Gamle Bygninger på Landet, udg. af Foreningen af 3. Dec. 1892, 1911).

som Asmussen, hvis virksomhed i vid udstrækning må have været finansieret af lån – det vil vi få at se i det følgende.³⁹

Asmussen lå imidlertid ikke på den lade side. Fra forretningen i Storegade nr. 9 i Tønder drev han sin omfattende købmandshandel med forbindelser til Slesvig-Holsten og Danmark-Norge, til Tyskland og Holland, ja efter eget udsagn endog til Vest- og Ostindien.⁴⁰ Omrejsende handelsbetjente varetog hans interesser, og i kniplingstrådfabrikken i Tønder var han aktionær.⁴¹ Fabrikkerne i Møgeltønder og Tønder gav også en del arbejde: For at fremme fabrikationen af vævede kniplinger besøgte han handelsmessen i det sydlige udland, på Tønderegnen opkøbte han de nødvendige råvarer (uld), og hvert år i september rejste han til efterårsmesse i Frankfurt am Main med en del af produktionen. Flere handelsbetjente sørgede for afsætning af fabriksvarerne på andre markeder. Beskyttet af Asmussens toldprivilegium krydsede de Kongeåen og solgte varerne på f.eks. Viborg Snapsting eller drog videre til Norge.⁴² På hjemmefronten var købmanden heller ikke passiv. I omegnen af Tønder og Møgeltønder købte han jord, og ned mod Møllestrømmen i Tønder søgte han ved ulovlig inddigning at udvide sin have på Møllestrømmens bekostning.⁴³

Samtidig voksede familien. Med sin første kone Christina, datter af hvedebrødsbager Paul Tychsen, fik han i årene indtil hendes tidlige død 1792 fem børn: Paul Hinrich, Marina, Matthias, Knut og Christina.⁴⁴

Østersforpagtningen

Sit vel største foretagende tog han fat på den 1. sept. 1789. For seks år forpagtede han alle de kongelige østersbanker i Ribe stift, Haderslev, Tønder og Husum amter, altså ved Fanø, Sønderho, Manø, Rømø, List, Føer, Amrum og Pelvorm. De vigtigste banker lå ved Rømø, og retten til at udnytte dem var et regale, dvs. en kongen (staten) tilkommende rettighed.⁴⁵ Mod en årlig afgift på 4915 rdl. og levering af 112½ tdr. østers til hoffet i København fik Asmussen ret til fri udnyttelse af østersbankerne. Som sikkerhed måtte Boy Thamsen, dr. Repsold i Tønder samt delefoged og retsskriver Paul Dethlefsen i Ballum stille en betydelig kaution.⁴⁶

Østersforpagtningen var et voveligt foretagende. Asmussen foretog store nyinvesteringer, udvidede fangstflåden fra ca. 10 til 18 fartøjer, investerede i nye redskaber og påtænkte at udvide aktiviteten til sildefangst i sommermånederne. De eftertragtede skaldyr blev via Haderslev, Flensborg og Sønderborg afsat til især København, men også udskibet til østersølandene, ikke mindst St. Petersborg, samt til Hamborg og Bremen. Fiskeriet var imidlertid forbundet med store risici. Storm og kulde kunne hindre fangsten gennem lange tider, transporten til København eller Østersølandene var kostbar, og på grund af stadig østenvind nåede de sensible varer undertiden bestemmelsesstedet i fordærvet og værdiløs tilstand. Konkurrence fra norske østers kunne også gøre sig gældende, og alt i alt fik Asmussen hurtigt svært ved at betale forpagtningsafgiften. Allerede i december 1789 måtte han bede om henstand, og de følgende år blev en uafbrudt kamp mellem Asmussen og statskassen om østerslejen.⁴⁷

Ikke desto mindre må de første år have været fordelagtige. Thi i 1794 sluttede han kontrakt om fiskeriet på livstid fra 1. okt. 1795 for næsten det dobbelte af den hidtidige sum, 7505 rdl. årligt. Han begrundede sit høje bud med frygt for at miste forpagtningen kort efter store investeringer i bankerne, men alle var klar over, at den skyhøje afgift slet ikke svarede til indtjeningen.⁴⁸ I de følgende år blev han da også gang på gang truet med udpantning, og kautionisterne var nær ved at måtte opfylde de indgåede forpligtelser.

Matthias Asmussens konkurs

Korthuset vakler

Der kan altså ikke være tvivl om, at Asmussen havde mange jern i ilden. Men den imponerende bygning var et korthus, og efter alt at dømme var det vanskeligheder med den dyre østersforpagtning, som fik grunden til at skride. Så snart kreditorerne hørte om den dyre østersforpagtning, begyndte de, med rette, at frygte for deres tilgodehavender. Den første lille sky på horisonten viste sig i 1792. Den ene handelspartner efter den anden mødte op med fordringer, som debitor ikke kunne opfylde, og flere fabriksinteressenter bad om at få de indskudte kapitaler tilbagebetalt. Asmussen kom i likviditetsvanskeligheder og måtte afvikle først sin købmandshandel og derpå fabrikken. Han blev presset længere og længere ud mod konkursen. Lad os følge den langsomme, men sikre vej mod afgrunden.

De mange aktiviteter – fabrikkerne i Tønder og Møgeltønder, handelen og østersforpagtningen – var i høj grad baseret på lån. Asmussen modtog i vid udstrækning varer fra sine udenlandske handelsforbindelser på kredit, ja vekslers, og kunne ikke som Boy Thamsen støtte sig på en stor formue og en fast indtjening fra en hundredtallig skare af kniplersker. Derved blev Asmussen meget sårbar over for ændrede konjunkturer og kreditorers mistillid.

Fabrikken i Tønder gav næppe heller det ønskede afkast, og allerede fra 1794 begyndte han at forlægge aktiviteten til Møgeltønder.⁴⁹ I takt med de øgede restancer på østersforpagtningen mistede Asmussen i kreditorernes øjne sin kreditværdighed, og fra 1794 meldte de mange forretningsforbindelser sig med krav efter krav. Han havde især fået sine varer fra Tyskland, og langt de fleste kreditorer hørte hjemme i Hamborg, nogle få i Altona, de øvrige i andre tyske byer som Lübeck, Bielefeldt, Celle, Eupen, Hanau og i Schwaben. Det viser Hamborgs afgørende indflydelse på det økonomiske liv i Sønderjylland, også i slutningen af 1700-årene.⁵⁰ Enkelte af kreditorerne var direkte involveret i Asmussens fabriksdrift; købmand John Hutchinson i Altona havde f.eks. en aktie i kniplingsfabrikken.⁵¹

I 1795 og 1796 væltede fordringerne ind over Asmussen, og samtidig begyndte tilliden at svigte hos medaktionærerne. I 1792 havde de første interessenter bedt om udbetaling af deres kapitaler, og i januar 1796 bad inspektør Andersen i Møgeltønder om refundering af de to aktier á 500 rdl., han havde i uldfabrikken i Tønder.⁵² Gradvis gik arbejdet i stå. Købmandshandelen blev indstillet, i januar 1796 bad Asmussen om at blive fritaget for at føre tilsyn med hue- og strømpefabrikken, og på samme tid standsede fabrikken i Møgeltønder. Den havde aldrig givet udbytte, der var

ingen råmaterialer at forarbejde, og de færdige varer lå for en stor del usolgte på lageret.⁵³

Undvigemanøvrer – købet af Lindeved

Asmussen kom mere og mere til at stå med ryggen mod muren. Det endelige sammenbrud søgte han imidlertid at undgå til det sidste. I 1792 var hans første kone død fra fem børn, og den 12. dec. 1795 giftede han sig for anden gang, med Ingeborg Boisen, datter af Hans Boisen i Møgeltønder.⁵⁴ Bruden var sikkert udvalgt med omhu – hun havde penge, og Asmussen søgte øjeblikkeligt at sikre hendes formue mod at blive inddraget i det sammenbrud, som aftegnede sig mere og mere tydeligt. Den 26. jan. 1796 udstedte han en forsikring om, at konens midler (bl.a. 72 demat værdifuld marskjord i Dagebøl kog) var hendes særejendom.⁵⁵ Medgiften skulle holdes uden for kreditorernes rækkevidde og finansiere ægteparrets fremtid.

Palmesøndag 1796 øjnede han dernæst en mulighed for redning. Fra prædikestolen i Tønder kirke meddeltes, at det kongelige gods Lindeved i Store Vi sogn ved Flensborg ville blive udparcelleret og solgt for højeste bud. Staten havde erhvervet godset i 1794, men havde valgt at afhænde det snarest muligt. Den 25. april fandt den endelige licitation sted, og Asmussen fik hammerslag på stamparcellen med bygninger, marker og tilhørende skov – på konens vegne.⁵⁶ I skyld- og panteprotokollen lod han omhyggeligt notere, at købet den 8. juli 1796 var sket for konens regning, og at godset altså retteligt tilhørte hende, ikke ham.⁵⁷

Herefter belavede Asmussen sig på at opgive al handel og fabriksdrift i Tønder. Den faste ejendom her var behæftet med en registreret prioritetsgæld på mere end 20.000 rdl. Mod slutningen af 1796 indvilgede han i, at alle kreditorer ved proklama i aviserne blev anmodet om at melde sig med deres krav. I november blev aktiverne: købmandsgården i Storegade, kirkestolen i Christkirken, jorder på Tønder bymark m.m. solgt til dækning af gælden.⁵⁸ Men værdierne slog langt fra til. De samlede krav løb op på 190.574 mk 3 sk., og salget af ejendommene kunne end ikke dække prioritetsgælden.

Asmussen forlod nu valpladsen. Pr. 30. sept. 1796 overlod han fabrikken i Møgeltønder til Boy Thamsen og Boy Boysen, og kort efter drog han med familie, huslærer og indbo til Lindeved. Alt købmandsskab var nu afskrevet, men han legede stadig med tanken om andetsteds at genskabe en fabrik til fremme af arbejdsomheden blandt småfolk. Endnu engang søgte han hjælp hos kommercekollegiet. Han bad om et tilskud på ikke mindre end 10.000 rdl. til flytning af sit uldmanufaktur fra Tønder til Rendsborg. Kollegiet svarede, at man nok satte pris på ideen, men at der desværre ikke var penge til

Conrad Repsold
 Matthias Asmussen
 Ingeborg Asmussen
 Otto Georg Bodeker
 Peter Hansen

Underskrifter og segl på købekontrakten vedrørende Lindeved af 29. maj 1798. Øverst dr. med. Conrad Repsold (seglet viser et R i ramme omgivet af en guirlande med sløjfe) og Matthias Asmussen (seglet viset et A i ramme omgivet af en guirlande). Derunder herredsfoged Otto Georg Bodeker (segl: O. G. B. i ramme omgivet af en guirlande), Ingeborg Asmussen, født Boysen (segl: A) og endelig værgen Peter Hansen fra Store Vi (uden segl). (La Sch Abt. 66 nr. 3059).

virkeliggørelsen.⁵⁹ Hermed måtte Asmussen opgive troen på en fremtid som fabrikant.

Den store afregning stod imidlertid tilbage. Kreditorerne ville ikke lade ham sidde uantastet på Lindeved, efter at han ved årsskiftet 1796–97 havde opgivet sit virke i Tønder og ladt den store gæld bag sig. Kravene om en regulær konkurs blev mere og mere højlydt. Atter prøvede han at undvige og erklærede i nov. 1797 at kunne tilfredsstille alle fordringer, hvis blot der blev tid til at inddrive de mange tilgodehavender, han havde i det meste af Europa, ja endog i Øst- og Vestindien. Det ville kreditorerne dog ikke acceptere. De krævede beviser og i modsat fald konkurs. Magistraten måtte tage stilling til sagen og blev sat i en vanskelig situation. Overfor overretten måtte den udtale: »Asmussen står i en venskabelig forbindelse med os alle. Vi sætter alle pris på ham som en fagligt dygtig mand, der i mange henseender har gavnet det fælles bedste («gemeinnützig») og vi ønsker ham alt godt.« Men alligevel måtte det erkendes, at han blot søgte at trække sagen i langdrag.⁶⁰

Overretten afslog da også i april 1798 undvigemanøvren⁶¹ Nu var gode råd dyre for Asmussen. På Lindeved havde han udadtil søgt at konsolidere besiddelsen. F.eks. havde han i febr. 1797 med held ansøgt om koncession til at brygge øl og brænde brændevin. Affaldsprodukterne ville muliggøre et større kvæghold og dermed en bedre gødskning af de stærkt forsømte jorder.⁶² Men kreditorerne kom stadig nærmere. Han måtte bede om henstand med betaling af købsprisen, restancen for østersforpagtningen løb op i over 12.000 rdl. og den utrættelige ven dr. Repsold i Tønder måtte udstede den ene kaution efter den anden. Alt tyder på, at Repsold lige til det

sidste har søgt at holde hånden over Asmussen, og i maj 1798 købte han i al hast Lindeved med indbo, »udelukkende af venskab mod Asmussen og for at sikre Rentekammerets tilgodehavende fra østersforpagtningen,« som det hed i kontrakten. Købssummen gik hovedsagelig til at udbetale kreditorerne. Ejerskiftet var sikkert rent proforma. Tanken har nok været på denne måde at holde gården og ægteparrets ejendele uden for konkursen, så Asmussen med sin familie kunne forblive på gården og beholde østersforpagtningen.⁶³

Det snu kneb lykkedes dog ikke. Da overretten havde afslået bønnen om en frist til at inddrive eventuelle udestående fordringer, og da Asmussen herefter trods nye udflugter ikke kunne fyldestgøre et konkret betalingskrav, blev han erklæret konkurs. Sagen gik sin gang for overretten fra juli 1798, og den 21. aug. 1798 blev der udsendt konkursproklama og ordre om at forsegle og inventere Asmussens gods både i Tønder og Lindeved.⁶⁴ Endnu engang søgte han at trække sagen i langdrag, men da hovedkreditorerne Boy Thamsen, Lor. Kamp, inspektør Andersen m.fl., repræsentanter for de mange handelsforbindelser og for kautionisterne samt den gode ven dr. Repsold mødte op på rådhuset i Tønder den 20. sept., krævede næsten alle, at konkursen gik sin gang, samt at Asmussen blev frataget enhver rådighed over boet. Kun dr. Repsold talte for skånsomhed, og tilbød at overtage østersforpagtningen til gavn for kreditorerne.⁶⁵ Resultatet blev konkursen, hvorefter fabrikseffekterne samt redskaber og skibe fra østersfiskeriet i aug. 1798 blev bortauktioneret. Tønder-æraen var forbi.

Uldmanufakturets og kniplingsfabrikkens endeligt

Hvordan gik det nu med de fabrikker, som Asmussen altid havde fremhævet som sin mest prisværdige bedrift, efter at han havde forlagt scenen? Den kommunalt finansierede hue- og strømpefabrik i Tønder fortsatte uanfægtet med godt resultat under købmand Joh. Hanquists ledelse lige til tabet af det vigtige marked Norge i 1814. Herefter fulgte afsætningsvanskeligheder, og efter en gradvis hensyngen blev fabriksbygningen i Østergade 56 i 1829 overladt en lærer fra seminariet som tjenestebolig.⁶⁶

Asmussens egen aktiefabrik, der jo var gået i stå før konkursen, forsvandt ud af billedet. Kun måtte de tilbageblevne aktionærer i nogle år trækkes med krav om løntilgodehavender fra fabriksmesteren Michael Friderich Dablow.⁶⁷

Fabriken i Møgeltønder måtte Asmussen kvitte endeligt i juni 1798, men som nævnt havde han allerede pr. 30. sept. 1796 overladt ledelsen til Boy Thamsen og Boy Boysen. De nærede ikke megen tillid til foretagendets levskraft, efter at det i nogen tid havde stået stille, og varerne ikke var blevet solgt. Men for at redde blot en del af deres indskudte kapital på 8000 rdl. ville

de gøre forsøg på at drive fabrikken videre, dog kun på den betingelse, at de opnåede samme begunstigelser som Asmussens manufaktur i Tønder havde haft.⁶⁸

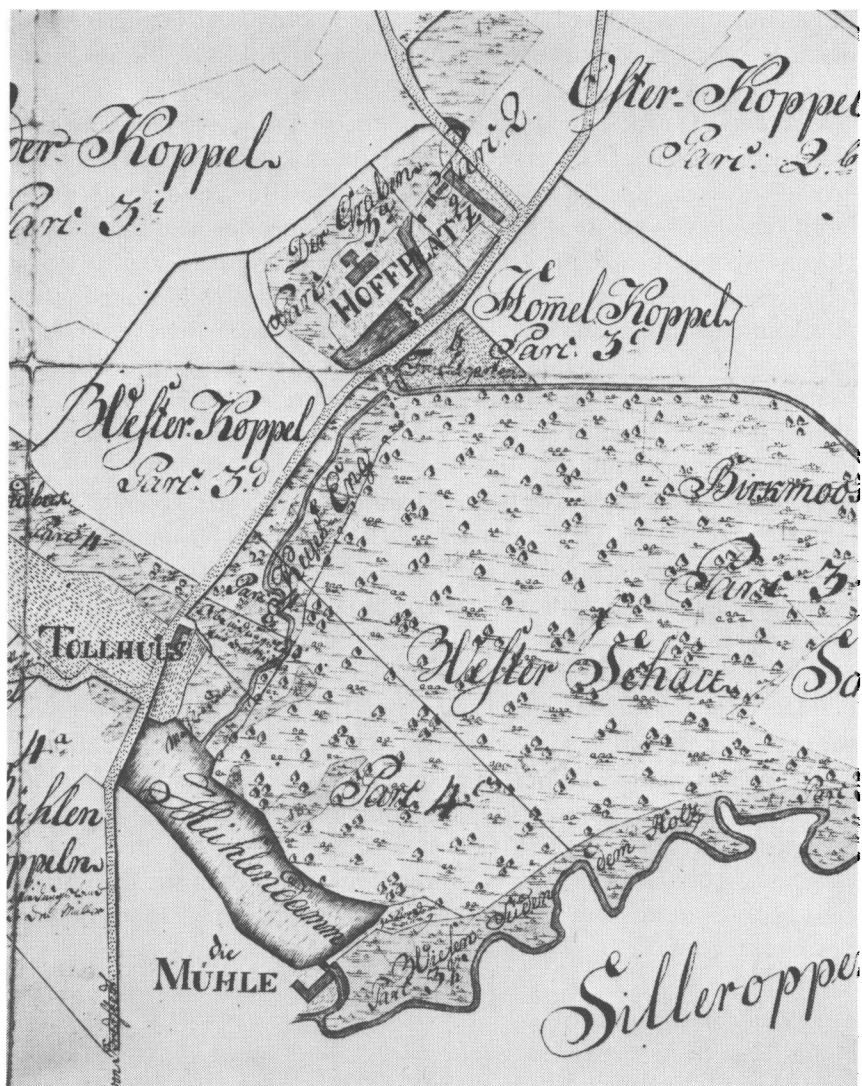
Virksomheden fortsatte den første tid efter nyordningen i sept. 1796 på aktiebasis. Der var seks aktier, hver på 3000 rdl., hvoraf Asmussen en kort tid beholdt en, mens Boy Thamsen havde tre og Boy Boysen to. Trods det, at fabrikken var den eneste af sin art i landet, kneb det dog med afsætningen. Udenlandske vævede kniplinger kunne takket være lavere lønudgifter sælges billigere, og hvad nyttede det så, at Møgeltønder-kniplingerne ifølge fabrikanternes udsagn var langt bedre. Desuden havde de svært ved at skaffe garn og tråd i det hjemlige; henvendelser til spindeskoler i Ribe og Brahetrolleborg viste sig forgæves. Derfor måtte en del af produktionsapparatet i de kommende år henstå ubenyttet. Af de otte vævemaskiner var normalt kun 4-6 i drift.

I 1799 opnåede Thamsen og Boysen de ansøgte privilegier, herunder toldfri indførsel af redskaber og råmaterialer samt fri udførsel til Danmark-Norge af vævede tråd- og silkekniplinger. På dette grundlag arbejdedes videre de følgende årtier. Snart blev Boy Boysen og Boy Thamsen, senere sønnen H.D. Thamsen, enerådende over fabrikken. Det praktiske opsyn fik en Anne Marie Elisabeth Brodersen, som i 1801 boede i fabrikken sammen med fabrikmester Johannes Casper Langerfeldt. I 1809 læser vi, at fem personer var beskæftiget i fabrikken, der bestod af otte mekaniske maskiner, »hvorpå en pige ad gangen væver 20 smalle og brede 10 stk.« På seks maskiner kunne der i 1814 forfærdiges ca. 1568 alen kniplinger om ugen, svarende til en potentiel årsproduktion på 81536 alen, en mængde, som dog næppe kunne afsættes, og derfor heller ikke blev produceret. Fabrikken var da også for nedadgående, og en gang før 1833 blev arbejdet indstillet.⁶⁹ Hermed var det sidste af Asmussens projekter døet bort.

Tvangsauktion på Lindeved

Men tilbage til Asmussens sørgelige endeligt. Midt under konkursen i 1798 havde han på Lindeved fået en søn Hans.⁷⁰ Men snart blev familielivet for alvor forstyrret. Den 27. aug. 1798 mødte herredsfogedens stedfortræder op på Lindeved for at forsegle gården med indbo.⁷¹ Asmussen protesterede heftigt og hævdede, at gården slet ikke tilhørte ham, men dr. Repsold. Nu nyttede udflugterne dog ikke mere, og inden længe måtte han se rettens håndhævere vandre fra stue til stue for at registrere indboet.

Huset var ganske stort – på ca. 11 værelser – I dagligstuen var der to alkover, og her stod f.eks. Asmussens nøddetræs chatol, to himmelsenge med forhæng, det ene af ostindisk sirts, et bord med klapper, seks stole med

Udsnit af kort over Linved gods i Store Vi sogn, Flensborg amt, opmålt 1795 af I. Carstens og I. Bruyn. Godsets hovedbygninger ses i kortets øverste del, omgivet af brede grave. Til højre (mærket »g«) den ca. 66 m lange stald, til venstre »stuehuset« (ca. 35 m langt, 12 m bredt, 2 etager) med separat køkkenbygning. (LA Sch Abt 402 A. 4 nr. 242).

hestehårsbetræk, to spejle, et linnedskab m.m. I salen var der to vægspejle med kommoder underneden, fire borde, alt i mahogni, 18 stole med hestehårsbetræk, og på væggene syv lamper og 11 kobberstik. Alt blev

registreret, også sølvtøjet og det lille bibliotek. Her var som venteligt enkelte religiøse bøger, men hovedvægten lå inden for faglitteraturen: historie, lovsamlinger, topografi (bl.a. Pontoppidan: Den danske Atlas 1-7; J.N. Tetens: Reisen in den Marschgegenden, 1788; Beschreibung des Amtes Tondern, 1790), lægebøger, vejledninger i landbrug, kartoffeldyrkning, biavl, skovbrug, ølbrygning, fåreavl, havebrug, vejbygning, blegning, købmandshåndbøger, lidt skønlitteratur og filosofi, altså et typisk nyttebibliotek fra oplysningstiden. Er bogtitlerne udtryk for Asmussens eget valg, afspejler de en mand med meget alsidige praktiske interesser, en mand, som var optaget af tidens mangesidige reformarbejde, den ny tids forretningsmand og fabriksherre.

Næsten alle ejendele blev nu inddraget under konkursbehandling, og den 15.-17. april 1799 var der auktion på Lindeved. Igen trådte dr. Repsold hjælpende til. Han købte store dele af inventaret og lånte det til den fallerede købmand. Med fyldte flyttevogne drog familien herefter nordpå, til Haderslev. Asmussen tog borgerskab som købmand, og købte for den arv, der var sat til side til børnene af første ægteskab, det anselige gavlhus Møllepladsen nr. 6.

Men der kom skår i glæden. Den 12. juli 1799 døde sønnen Hans, den 18. juli fik Asmussen en datter, som kun blev en time gammel, og den 27. juli døde hustruen, netop dagen efter at Asmussen havde sluttet kontrakt om huset på Møllepladsen.

Snart blev han atter indhentet af konkursen. I 1801 mistede dr. Repsold tålmodigheden og krævede de udlånte møbler tilbage, og til Mikkelsdag, den 29. sept. 1802, blev huset som en del af konkursboet, overtaget af en af kreditorerne, statskassen.⁷² Den afdankede fabrikant og købmand måtte nu på jagt efter et nyt levebrød. Men der må have været noget usædvanligt vindende i hans væsen. For d. 30. nov. 1802 kunne han i Åbenrå holde hjemmebryllup med sin tredje kone, Charlotte Dorothea Wilhelmine Christina Amoena von Barnekow. Meget havde han næppe at bringe ind i ægteskabet, og det første trekvarte år efter brylluppet gik med rejser og ophold i Åbenrå og København, formentlig i søgen efter et nyt levebrød. Den 9. okt. 1803 fandt rejserne en afslutning i Møgeltønder.

Vurdering

Til slut vil det være rimeligt at stille to spørgsmål. For det første: hvorfor mislykkedes Asmussens foretagender? Forklaringen ligger sikkert i et samspil af flere faktorer, men kapitalmangel har nok været den mest afgørende og har præget alle de mange initiativer. Købmandshandelen

byggede i vid udstrækning på usikker kredit hos udenlandske leverandører. Så snart de anede, at den dyre østersforpagtning kunne true deres tilgodehavender, krævede de gælden betalt. Asmussen kunne ikke indfri sine forpligtelser og måtte opgive handelen. Manufakturterne blev ligeledes trukket med i faldet. De byggede på en sikrere kredit end handelen, nemlig på aktionærernes indskud. Men også disse blev betænkelige, da det gik tilbage for Asmussen. Resultatet blev den samlede konkurs. Iøvrigt har spinderi og væveri kun givet en ringe afkastning og har lidt under de almindeligt kendte vanskeligheder: ustabil og dårligt motiveret arbejdskraft, svigtende kontrol og ringe afsætning. Desuden har Asmussen nok spredt sine interesser så meget, at der ikke blev tilstrækkelig koncentration til overs til »fabrikkerne.«

Fortællingen har også antydnet, hvor svært det var at starte en nymodens industri. Alle redskaber og al faglig kunnen måtte hentes i udlandet, de indkaldte specialister krævede begunstigelser, og de var ikke altid pålidelige. Og fik man en produktion i gang, havde den måske svært ved at klare sig i konkurrencen med udlandets etablerede virksomheder. For fremstilling af tøj var hovedproblemet at skaffe det fornødne garn. I tiden før spindemaskinernes udbredelse måtte man bygge på utallige spindehjul, og det viste sig meget svært at holde så mange spindehjul i gang, at vævene blev forsynet tilstrækkeligt. Spindriet kunne slet ikke konkurrere med kniplingsfremstillingen, vel hverken for arbejderen eller fabrikanten.

Endelig kan de almindelige økonomiske konjunkturer i 1795-96, præget af kulde, dårlig høst og dyrtid, måske have haft indflydelse på sammenbruddet.

Det andet spørgsmål må lyde: Var det udelukkende en uegennyttig kamp for det almene bedste, for de fattige arbejdsløse, som lå bag Asmussens stræben, eller var den megen tale om at gavne de nødlidende ved at skaffe dem arbejde blot et dække over søgen efter profit? Spørgsmålet kan næppe besvares med et enten-eller, snarere med et både-og. Selv fremhævede Asmussen fra først til sidst sine ædle hensigter, ikke mindst for at vække overbærenhed hos regeringen, da han fra midt i 1790'erne fik besvær med østersforpagtningen. Atter og atter tegnede han billedet af sig selv som den der på egen bekostning og uden statsstøtte opofrede sig og sin formue for medborgerne, som ved sine manufakturer underholdt mange fattige, og som på sine rejser til udlandet skaffede værdifuld know-how til landet.⁷³ Samme tanke fik udtryk på den indskrifttavle, han lod opsætte på fabrikken i Østergade 29. Den lyder i oversættelse: »Man hjælper gerne de fattige at finde frem til midler, så de ved flid i ro kan sikre sig det daglige brød.«

Asmussens ord faldt ikke på klippegrund. Han forstod at påvirke sine omgivelser, og i samtiden blev hans initiativer som regel prist i høje toner. I første bind af Schleswig-Holsteinische Provinzialberichte kunne man i 1787

læse følgende: »I Tønder har der i nogle år været et fortræffeligt plyds- og silkemanufaktur. Det er anlagt af en meget uegennyttig og menneskevenlig mand, hr. Asmussen . . . Den ædle mand havde især tanke for at opbjælpe sine forarmede medborgere ved deres eget arbejde, og han har i den sidste hårde vinter ernæret mere end 300 mennesker ved sit manufaktur.« De producerede tøj var i farve og kvalitet lig de bedste udenlandske, »og dog forfærdiges de for største delen af fattige børn fra byen og den omliggende egn.«⁷⁴ Ligeledes hed det sammesteds i 1790 om uld- og linnedmanufaktur: »Det er anlagt . . . af hr. M. Asmussen med megen møje og store omkostninger, og har den menneskekærlige hensigt at udbrede et lejlighedsarbejde i byen og landsbyerne, for om vinteren, hvor de ikke kan tjene noget ved landbrug, høst eller lignende at skaffe arbejdsomme og børnerige folk en bifortjeneste, som kan beskytte dem mod fattigdom og tiggeri. Jeg har selv med egne øjne set den uegennyttige hensigt, den anseelige pengeudgift og den store tålmodighed, som iagttages ved dette anlæg.«⁷⁵

Blandt sine bysbørn synes Asmussen også at have været almindelig agtet. Vi har allerede hørt magistratens rosende omtale, og meget længe mødte han en udstrakt tillid hos sine forretningsforbindelser. Retsskriver Paul Detlefsen i Ballum og Boy Thamsen i Møgeltønder erklærede så sent som i 1797, at de havde kautioneret »af sand venskab« og uden nogen sikkerhed,⁷⁶ og selv efter at vanskelighederne var begyndte at vise sig, opnåede han lån. Først da alt håb var ude, svigtede kreditten, med en enkelt undtagelse. Dr. Repsold i Tønder, måske den nærmeste ven, ydede støtte næsten til den bitre ende og talte ivrigt Asmussens sag. Dog har han måske også herigennem troet at kunne redde lidt af sine tilgodehavender. Man sporer i akterne en vis medlidenhed med Asmussen. F.eks. hedder det i 1799, at man »af venskab over for Asmussens børn og af velvilje for de umyndige børn« bør sikre en god placering af deres arv.⁷⁷

Alt tyder således på, at Asmussen har forstået at vække velvilje og tillid i sin bekendtskabskreds, og der rejste sig i samtiden ingen seriøse rygter, som anfægtede hans gode hensigter. Et vindende væsen, et smittende lyssyn og en betydelig overtalelsesevne må han have besiddet. Uden sådanne egenskaber har han næppe i 1795, foran en truende konkurs, kunnet få fat på en velstående brud som Ingeborg Boisen, og i 1802, ribbet for alt jordisk gods, en kone af ædel byrd. Han må have været en uforbederlig optimist, men samtidig lidet ordholdende, ustabil og flakkende. Derfor udtalte magistraten i Tønder også i 1792, da Asmussen lå i proces med en købmand i Sønderborg: »Vi tror gerne at Asmussen har forsømt modbeviset, ikke i den hensigt at forhale sagen, men ud fra en ligesom medfødt sorgløshed, der kun alt for ofte skader ham.«⁷⁸ Tilsvarende udtalte Tønder amtstue i 1796 sin undren over

denne mand, »som i næsten samme øjeblik som han må pålægges tvangs- midler til betaling af sin gæld, kunne vove at byde højest på Lindeved.«⁷⁹

Med sådanne vurderinger fra samtiden kan heller ikke vi i dag frakende ham en reel stræben for underklassens vel og anse de mange smukke ord som blot hykleriske talemåder til dække over søgen efter privat profit. Der må have været noget ægte ved denne mand. Det fik enken også at mærke ved hans dødsleje. Hendes væрге, Jacob Petersen, sandsynligvis identisk med den handelsbetjent af samme navn, som havde været i Asmussens tjeneste for en løn på 100 rdl.,⁸⁰ drog til Tønder for at bede vennerne om hjælp. Han rejste ikke forgæves. De sikrede Asmussen en pæn begravelse, ja endog et gravminde i Møgeltønder kirke, omend det blev udhugget på bagsiden af en tidligere brugt sten. Det havde de næppe gjort over for en blot bedragerisk fallent. Stenen er bevaret den dag i dag.⁸¹ Sammen med indskrifttavlen på Østergade 29 i Tønder tegner den omridsene af en af de mænd, som prægede erhvervslivet på Tønderegnen i årene ca. 1780–1800. Enken levede i Tønder helt til 1861, underholdt af hjælp fra et legat stiftet af en onkel, gehejmeråd Carstens.⁸²

NOTER OG HENVISNINGER

1. Født 30. juni 1751 som søn af brygger, brændevinsbrænder og gæstgiver Hinrich Rasmussen (død 27. okt. 1779) og Marina Matzen.
2. Født 6. maj 1769 i Rendsborg, død 25. maj 1861 i Tønder. Se DAA 1912 s. 70.
3. Haderslev rådstuearkiv XVIII II 3 Ab 1803 11/10 Schackenborg til Mag.
4. Skildringen må hovedsagelig bygges på sekundær korrespondance. De primære forretningsarkivalier synes at være gået tabt, således Tønder-uldfabrikkens arkiv, omfattende bl.a. journaler, kopibøger, korrespondance, regnskaber, lønningsbøger, som i 1799 blev overdraget Asmussens medinteressenter, se LA Åb, Tønder bys retsprot. 1797–1801 s. 179. De akter, der som led i konkursbehandlingen i 1798 blev indsendt til overretten, er ligeledes gået tabt i Obersachwalterens arkiv, se f.eks. LA Åb Tønder BArk relationsprot. 1798, 13/10.
5. LA Åb Tønder KBg viede 1778 18/9. Galanterivarer er småting, der bruges til pynt og stads, jvfr. ErhvHist Årb 1969 s. 44ff.
6. LA Åb Tønder bys bibog III 730.
7. RA Komm Koll ty. sekr. jr. nr. 1784/421. LA Sch Abt. 66 nr. 3059, 1792 10/11. LA Åb Tønder BArk relationsprot. 1798, 13/10.
8. RA Komm koll ty. sekr. jr. nr. 1784/421.
9. LA Åb Tønder BArk nr. 690.
10. *ibid.*
11. LA Åb Tønder BArk Urk. nr. 36.
12. LA Åb Tønder BArk nr. 690.
13. RA Komm Koll ty. sekr. jr. nr. 1784/421.
14. LA Åb Tønder BArk relationsprot. 1786 24/1 og 1789 20/2.
15. RA Komm Koll ty. sekr. jr. nr. 1784/421, 1785/147, 1786/7 og 1786/69.
16. LA Åb Tønder retsbetjentark. skyld- og panteprot. II 6.
17. RA Komm. Koll ty. sekr. 1786/69.
18. RA Komm Koll ty. sekr. jr. nr. 1784/421.

19. Tønder gennem tiderne s. 183ff.
20. LA Åb Tønder BArk relationsprot. 1785, 22/2.
21. LA Åb Tønder BArk relationsprot. 1785, 28/10.
22. RA Komm Koll ty. sekr. jr. nr. 1786/69.
23. LA Åb Tønder BArk nr. 139, indk. breve 1787.
24. Død 9. okt. 1808 i Højer, 73 år gl.
25. Født i Tønder 5. okt. 1742, søn af kniplingshandler Bendix Boysen, død ibid. 13. sept. 1816.
26. Død 3. nov. 1816 i Møgeltønder.
27. Død 1802 i Møgeltønder.
28. LA Åb Tønder retsbetjentark. dekretprot. 1794–1800, 1796, 23/1. Der er kun fundet én balance for uld- og linnedmanufakturert, nemlig fra 1792 (LA Sch Abt 66 nr. 3059). Den angiver den investerede aktiekapital til ialt 30.000 rdl., nemlig Boy Thamsen, 5 aktier 7.500 rdl. – Lorenz Kamp, 2 aktier 3.000 rdl. – inspektør Andersen, 2 aktier 3.000 rdl. – Søren Christiansen, 1 aktie 1.500 rdl. – M. Asmussen, 10 aktier 15.000 rdl. Udbyttet angives til 4½–5½% p.a.
29. Død i Tønder 11. april 1826, 82 år gl, søn af Michael Dabelow i Berlin.
- 29a. Matthias Lundings rejsedagbog 1787, Kulturminster 3. rk. bd. 2, 1979, s. 49–52.
30. LA Åb Tønder BArk relationsprot. indbr. til komm koll i årene 1789–95.
31. RA Komm. koll. ty. sekr. 1787/255.
32. Tønder BArk relationsprot. 1787 4/12.
33. LA Åb Møgeltønder birk, panteprot. 2 s. 262.
34. LA Åb Schackenborg godsark., godsregnskab 1791–92. S. godsark, Schackenborg I 149, 1797 27/12.
35. Schackenborg godsark, Schackenborg I 196, brandtaksation 1794.
36. ibid. I 149, 1797 27/12.
37. RA Komm. Koll ty. sekr. eksped. prot. 1790 19/6.
38. Schackenborg godsark., Schackenborg I 149 1814 23/3, LASch Abt 66, 3059 1795 17/4.
39. LA Sch Abt 66 nr. 3059 1795 17/4.
40. LA Åb Tønder BArk indk breve 1797 16/11.
41. LA Åb Tønder retsbetjentark. retsprot. 1797–1801 s. 183.
42. LA Sch Abt 66 nr. 3059, 1792 10/11. ibid. 1797 1/7. LA Åb Tønder BArk indk. breve 1790 20/11.
43. LA Åb Tønder BArk indk. breve 1789.
44. LA Åb Tønder KBg død 1792 30/12. Tønder retsbetjentark. bibog III 698.
45. LA Åb Tønder amtstue, amtsregnskab 1789, bilag 164. LA Sch Abt 66 nr. 3059. H.C. Davidsen: Grevskabet Schackenborgs østersfiskeri, SJy MSkr 1955 s. 6–13.
46. LA Sch Abt 66 nr. 3059.
47. LA Sch Abt 66 nr. 3059.
48. ibid. 1794 22/7, 1796 15/2, 1797 7/2.
49. LA Åb Tønder BArk relationsprot. 1794 9/4.
50. LA Åb Tønder retsbetjentark. dekretprot. 1794–1800. Følgende handelsforbindelser mødte op med krav på Asmussen: *Hamborg*: Axen & Hinsch, Blacker & Co., Georg Friderich Bluhme, Courvoisier, Houriet & du Crot, Fricke & Bauer, Gowerts & Ross, Marcus Diderich Gunzmann, Georg Christoph Hansen & Co., Johann Karsdorp, Köster & Thode, Lobers enke & Co., Koencke & Edlefsen, Schädler & Deppen, Moses Jacob Eschwege, David Isaac, Schlesinger, Christoph Friedr. Schulze, Samuel Abraham Warburg; *Altona*: John Hutchinson, Samuel Israels arvinger, Christian Ryter, Daniel Samuel Warburg; *Lübeck*: Hans Conrad Fensler, Johann Kuhlmann, Joh. Jacob Meyer; *Eupen*: Leonard Walter Matthias; *Bielefeld*: Delius & Hoffbauer; *Celle*: Cazalis; *Hanau*: enke Nolhack & Co.; *Schwäbisch-Gemünd*: Frantz Anthon Meyer & Co.; *Zürich*: Hans Conrad Fintzen; *Münchberg*: Christian Siegfried Oertel; *Flensborg*: Erich Jacobsen; *Amsterdam*: Petersen og Juel. Blandt de hjemlige kreditorer var dr. Repsold, Lor. Kamp i Højer, Boy Thamsen og

- Fridrich Andersen i Møgeltønder, Johann Thorlichen på Før, Lorenz Clausens enke i Tønder, garver Andr. Koblaus enke, Tønder, og fru postmester Lange i København. Asmussen har da nok især fået sin aktivitet dækket ved kortfristede, dyre kreditter hos udenlandske handelshuse.
51. LA Åb Tønder BArk relationsprot. 1796 16/3.
 52. LA Åb Tønder retsbetjentark. dekretprot. 1796 23/1.
 53. Schackenborg godsark., Schackenborg I 149, 1797 27/12.
 54. LA Åb Møgeltønder KBg viede 1795 12/12. Haderslev Vor Frue KBg døde 1799 27/7.
 55. LA Sch Abt 167.6 nr. 92, Flensborg amts skyld- og panteprot. fol. 654.
 56. LA Sch Abt 167 C XII 4 nr. 21. samt nr. 279.
 57. som note 55.
 58. LA Åb Tønder BArk relationsprot. 1797 22/11. Tønder retsbetjentark. bibog III s. 730. Retsprot. 1793–97 s. 283. Kiøbenhavnse Tidender 6/2 1797.
 59. RA Komm Koll ty. ekspeditionsprot. 1796, nr. 799, 1796 3/12.
 60. LA Åb Tønder BArk relationsprot. 1797 22/11.
 61. LA Åb Tønder byark indk. breve 1798, 13/4 (pk. 142).
 62. LA Sch Abt 167 C XII 4 nr. 279, 1797 1/2.
 63. LA Sch Abt 167.6 nr. 92 Flensborg amts skyld- og panteprot. fol 654. Abt. 66 nr. 3059.
 64. LA Åb Tønder BArk indk breve 1798 21/8 (pk. 142). LA Sch Abt 167 C XII 4 nr. 279.
 65. LA Åb Tønder retsbetjentark. retsprot. 1797–1801 s. 70ff.
 66. Ludwig Andresen: Beiträge zur neueren Geschichte der Stadt Tondern, 1943, s. 105. Tønder gennem tiderne s. 192.
 67. LA Åb Tønder retsbetjentark. dekretprot. 1800–1806, 1800–01. Tønder BArk relationsprot. 1801.
 68. Schackenborg godsark., Schackenborg I 149, 1797 27/12.
 69. RA Komm Koll 1797–1816, nr. 1364, priv. 1799 30/4. Schackenborg godsark. Schackenborg I 149. LA Åb folketælling Møgeltønder 1801. Møgeltønder birk, panteprot. 6 fol. 92. Jvfr. Industriens Historie i Danmark, Kbh 1943, s. 48ff.
 70. Født Store Vi 1798 18/6, død 1799 12/7 i Haderslev.
 71. LA Sch Abt 167 C XII 4 nr. 279.
 72. Achelis: Bürgerbuch der Stadt Hadersleben s. 70. LA Åb Haderslev bys skyld- og panteprot. I fol. 1193, Had. bys ekspeditionsprot. 1792–1803 s. 931.
 73. LA Sch Abt 66 nr. 3059.
 74. Schleswig-Holsteinische Prov. Ber. bd. 1, 1787, 2. hæfte s. 238f.
 75. ibid. 1790, 6. hæfte s. 711–712.
 76. LA Sch Abt 66 nr. 3059, 1797 18/2.
 77. LA Åb Tønder BArk indk. breve 1799 23/9 (pk. 142).
 78. LA Åb Tønder BArk relationsprot. 1792 17/3.
 79. LA Sch Abt 66 nr. 3059.
 80. LA Åb Tønder retsbetjentark. retsprot. 1797–1801 s. 335.
 81. Danmarks Kirker, Sønderjylland, Tønder amt, 1957 s. 1330.
 82. LA Åb Tønder folketælling 1845, Vestergade 107.